

Ünite	5
Ünite Adı	Ebû Ubeyde Ma‘mer b. el-Musennâ
Ünite Yazarı	Prof. Dr. Mehmet Akif Koç

Ünitede Ele Alınan Konular

- Ebû Ubeyde Ma‘mer b. el-Musennâ’nın Hayatı
- Ebû Ubeyde Ma‘mer b. el-Musennâ’nın Tefsîrinin Özellikleri
- İlgili Literatür
- Örnek Metin
- Okuma Parçası

Ünite Hakkında

Bu ünite de hicrî üçüncü asrın başında vefat eden ve Kur'ân'ın dil özellikleri (filoloji) konusunda kendisinden sonraki müfessirlere kaynaklık eden Ma'mer b. el-Musennâ'nın *Mecâzu'l-Kur'ân* isimli eseri hakkında bilgi verilecektir. Basra dil okuluna mensup dönemin önde gelen bir lisan âliminin Kur'ân ibarelerini değerlendirilme keyfiyeti incelenecektir.

Ünite de Ma'mer'in hayatı hakkında kısaca bilgi verilecek, tefsîrinden bu tefsîri anlama imkânı sağlayacak bir metin aktarılacaktır. Yine Ma'mer ile ilgili yapılmış akademik bir çalışmadan "Okuma Parçası" sunulacaktır. Bütün bunlara ek olarak konuyu daha ayrıntılı tanımaya yardımcı olacak bir literatür de takdim edilecektir.

Öğrenme Hedefleri

Bu üniteyi tamamladığınızda;

- Ma‘mer b. el-Musennâ’nın ilmî kişiliği hakkında malumat sahibi olacaksınız.
- Hicrî ikinci asrın ortalarından itibaren Kur’ân’ı tefsîr hareketi içinde neş’et eden dil bilim ağırlıklı tefsîr hareketini ve temel çıkış noktalarını göreceksiniz.
- Ma‘mer b. el-Musennâ hakkında söylenenler bağlamında, rical kaynaklarının âlimlere yönelik içerdiği ithamların gerçekleri yansıtmayabileceğine dair bir fikir edineceksiniz.
- Ma‘mer b. el-Musennâ’nın Kur’ân’ın dil özelliklerini işlerken Arap şiirinden nasıl ve neden yararlandığını anlamaya çalışacaksınız.
- Ma‘mer b. el-Musennâ’yı inceleyen akademik çalışmalarla tanışacaksınız.

Üniteyi Çalışırken

Bu üniteyi çalışırken;

- Hicrî ikinci asır itibariyle oluşan tefsîr müktesebatını dikkate alınız.
- Müslüman olan farklı milletlerden insanların Kur'ân'ı anlamak için dilbilim yoğunluklu tefsîr çalışmalarına ihtiyaç duyduklarını göz önünde bulundurunuz.
- Şiirin tefsîr kitabiyatındaki kullanımını üzerinde düşününüz.
- Ma'mer'in kendisinden sonraki tefsîrcilerce algılanış biçimini önemseyiniz.
- "İlgili Literatür"de yer alan eserlerden yararlanmaya çalışınız.

Ebû Ubeyde Ma‘mer b. el-Musennâ’nın (ö. 210 / 825) Hayatı

Yahudi kökenli bir aileden gelen Ebû Ubeyde Basra doğumludur. Yine Basra da vefat etmiştir. Yaklaşık yüz yıl yaşamış, 200 civarında eser telif etmiştir. Ancak eserlerinin büyük bölümü günümüze kadar ulaşmamıştır. Döneminde yaşayan en gözde âlimlerden, şairlerden, dil uzmanlarından yararlanmaya çalışmıştır. Ayrıca, Arap dilinin bozulmamış halini yakinen müşahede etmek isteyen ilim adamlarının yaptığı gibi çölde yaşayan Arap bedevilerle birlikte olmaya gayret etmiştir.

Sözünü esirgemeyen, eleştirel ve sert bir üslubu vardı. Bu sebeple sevmeyeni de çoktu. Hâricî ve Şuubî (Arap karşıtı, ırkçı) olmakla ve Mutezilî akideyi benimsemekle itham edilmişti. Hayatı incelendiğinde çağdaşı bazı âlimlerle rekabet ettiği görülmektedir.

Ebu Ubeyde’nin telifatı hicrî ilk asırların kültür birikimini sonraki asırlara taşıması bakımından büyük önem arz etmektedir. Özellikle *Mecâzu’l-Kur’ân* isimli dilbilim ağırlıklı tefsîri tefsîr alanındaki maharetini ortaya koymaktadır.

Ebû Ubeyde Ma‘mer b. el-Musennâ’nın Tefsîrinin Özellikleri

Arap olmayan insanların Arapçaya vukufiyetlerindeki zaaf sebebiyle Kur’ân’ı anlayamamaları ya da yanlış anlamaları bir rahatsızlık doğurmuştu. Ebû Ubeyde bu yöndeki ihtiyacı karşılamak gayesiyle *Mecâzu’l-Kur’ân* isimli tefsîri telif etmiştir. Eser tefsîr usulüne dair oldukça anlamlı sayılabilecek bir giriş ile başlamaktadır. Eserde her sûreden yalnızca anlaşılma güçlüğü bulunan kelimeler seçilmiş bunların açıklanması amaçlanmıştır. Bu sebeple eserde her âyetin tefsîri yer almamaktadır. Ebû Ubeyde, tefsîrinde, 2500’den fazla kelime, ibare ve harf tahlili yapmaktadır. Kelimeleri açıklamak için âyetleri, hadisleri, şiiri ve atasözlerini kullanmaktadır.

Ebû Ubeyde tefsîr alanında ‘mecâz’ kavramını ilk kullanan müfessir olarak kabul görmektedir. O bu kavramı tefsîr ve te’vîl anlamlarında bile kullanmaktadır. Bugün edebiyattaki mecâz kavramı ile onun kullandığı anlam birbirinden farklıdır. O bu kavramı ‘Arap dilinin ifade türleri’ ve ‘meramı anlatmak için kullanılan ibareler’ anlamında zikretmektedir.

Ebû Ubeyde’nin tefsîri, Hâricî ve Şuubî olduğu yolundaki eleştirileri doğrulamamaktadır. Müteşâbih ayetleri yorumlaması Mutezile’nin Kur’ân anlayışı ile örtüşen bir durum olarak değerlendirilebilir. Ancak tabî ki sadece bu benzerlikten hareketle onu Mutezilî saymak mümkün değildir. Bir âlimin düşünce dünyasının aydınlatılmasındaki en sağlıklı yol -eğer varsa- eserinin incelenmesidir.

İlgili Literatür

- Abbas, Urhayl. (1986-1407). Mecâzu'l-Kur'ân li Ebî Ubeyde: Muhâvele Râide -fî Merhaleti't-te'sîs. *ed-Dâre* 3: 235-246.
- Abu Deeb, Kamâl. (2000). Studies in the Majâz and Metaphorical Language of the Qur'an: Abû Ubayda and Sharîf al-Radî. Issa J. Boullata (Ed.), *Literary Structures of Religious Meaning in the Qur'ân* içinde (s. 310-353). Curzon.
- Almagor, E. (1979). The Early Meaning of Majâz and the Nature of Abû Ubayda's Exegesis. *Studia Orientalia*, s. 307-326.
- Bulut, A. (2004). Ebû Ubeyde'nin Mecâzü'l-Kur'ân'ına Yönelik Bazı Eleştiriler. *Nüşa: Şarkiyat Araştırmaları Dergisi* 15/4: 63-76.
- el-Hacevî, Muhammed. (1995). Mecâzu'l-Kur'ân li Ebî Ubeyde. *Âfâku's-sekâfe ve't-turâs*, VIII: 82-89.
- Seyyid, Muhammed. (1990). *Kadâya'l-muzekker ve'l-muennes fî mecâzi'l-Kur'ân li Ebî Ubeyde*. Kahire.
- Türkmen, Sabri. (2000). *Ebû Ubeyde, Hayatı ve Eseri Mecâzu'l-Kur'ân'ın Dil Özellikleri*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.
- Yerinde, A. (2008). Siyasî, Etnik ve İdeolojik Kıskaçta Özgün Kalabilen Bir Dilci: Ebû Ubeyde Ma'mer b. Musennâ. *Usûl: İslâm Araştırmaları* 9: 119-152.
- _____. (2009). Mecâzü'l-Kur'ân'ı Çerçevesinde Ebû Ubeyde'nin Tefsîrciliği. *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 19: 151-189.

Örnek Metin

Âl-i 'Imrân 3/1-39

«الم» (1) : افتتاح كلام ، شعار للسورة ، وقد مضى تفسيرها في البقرة (2) ثم انقطع فقلت : «اللَّهُ لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ» (2) : استئناف. «آيَاتُ مُحْكَمَاتٍ» (7) : يعني هذه الآيات التي تسميها في القرآن. «وَأَخْرَجْنَا مُتَشَابِهَاتٍ» (7) : يشبه بعضها بعضا. «فِي قُلُوبِهِمْ زَيْغٌ» (7) أي جور. «فَيَتَّبِعُونَ مَا تَشَابَهَ مِنْهُ» (7) : ما يشبهه بعضه بعضا ، فيطعون فيه. «ابْتِغَاءَ الْفِتْنَةِ» (7) : الكفر. «وَالرَّاسِخُونَ فِي الْعِلْمِ» (7) : العلماء ، ورسخ أيضا في الإيمان. [تأويله] (7) : التأويل : التفسير ، والمرجع : مصيره ، قال الأعشى : على أنها كانت تأوّل حَبَّهَا تأوّل ربي السَّقَاب فأصبحا «1» قوله : تأوّل حبا : تفسيره : ومرجعه ، أي إنه كان صغيرا في قلبه ، فلم يزل ينبت ، حتى أصبح فصار قديما ، كهذا السقب الصغير لم يزل يشبّ حتى أصبح فصار كبيرا مثل أمه. «1» «مِنْ لَدُنْكَ» (8) أي من عندك. «لَا رَبِّبَ فِيهِ» (9) لا شك فيه. «لَنْ نُعْجِبَ عَنْهُمْ أَمْوَالَهُمْ وَلَا أَوْلَادُهُمْ مِنَ اللَّهِ شَيْئًا» (10) : يعني عند الله. «كَذَابِ آلِ فِرْعَوْنَ» (11) : كسنة آل فرعون وعادتهم ، قال الراجز : ما زال هذا دأبها ودأبي «كَذَّبُوا بِآيَاتِنَا» (11) أي بكتبنا وعلاماتنا عن الحق. «الْمِهَادُ» (12) الفراش. «قَدْ كَانَ لَكُمْ آيَةٌ» (13) أي علامة. «فِي فِئْتَيْنِ» (13) أي في جماعتين. «فِئَةٌ تُقَاتِلُ فِي سَبِيلِ اللَّهِ» (13) : إن شئت ، عطفتها على «في» ، فحررتها وإن شئت قطعتها فاستأنفت ، .... «يَرَوْنَهُمْ مِثْلَيْهِمْ رَأْيَ الْعَيْنِ» (13) : مصدر ، تقول : فعل فلان كذا رأى عيني وسمع أذني. «يُؤَيَّدُ» (13) يقوى ، من الأيد ، وإن شئت من الأد. «لَعِبْرَةٌ» (13) : اعتبار. «وَالْقَنَاطِيرِ» (14) : «1» واحدها قنطار ، «2» وتقول العرب : هو قدر وزن لا يجذونه. «المقنطرة» مفعلة ، مثل قولك : ألف مؤلّفة. «3» [قال الكلبي : «1» ملء مسك ثور من ذهب أو فضة قال ابن عباس : ثمانون ألف درهم وقال السدّي «2» [مائة] رطل ، من ذهب أو فضة وقال جابر بن عبد الله : ألف دينار]. «وَالْحَيْلِ الْمُسَوِّمَةِ» (14) «3» المعلمة بالسما ، ويجوز أن تكون «مسومة» مرعاة ، من أسمتها تكون هي سائمة ، والسائمة : الراعية ، ورثها يسيماها. «الأنعام» (14) : جماعة النعم. «وَالْحَرْثِ» (14) : الزرع. «مَتَاعُ الْحَيَاةِ الدُّنْيَا» (14) يمتّعهم ، أي يقيمهم. «الْمَأَبِ» (14) المرجع ، من آب يؤب. «مُطَهَّرَةٌ» (15) : مهذبّة من كل عيب. [«وَالْقَانِتِينَ»] (17) : القانت المطيع. «شَهِدَ اللَّهُ» (18) : قضى الله. «4» «أَنَّهُ لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ وَالْمَلَائِكَةُ» (18) شهود على ذلك. «بِالْقِسْطِ» (18) أقسط : مصدر المقسط وهو العادل والقاسط : الجائر. «الَّذِينَ أُوتُوا الْكِتَابَ» (19) : الأمم الذين أتتهم الكتب والأنبياء. «وَالْأُمِّيِّينَ» (20) : الذين لم يأتهم الأنبياء بالكتب والنجى الأمي : الذي لا يكتب. «يَقْتُرُونَ» (24) يختلفون الكذب. «تُولِجُ اللَّيْلَ فِي النَّهَارِ» (27) : تنقص من الليل فتزيد في النهار ، وكذلك النهار من الليل «وَتُخْرِجُ الْحَيَّ مِنَ الْمَيِّتِ» (27) أي الطيب من الخبيث ، والمسلم من الكافر. «ثِقَاتٌ» (28) وتقيّة واحدة. «1» [«أمدًا»] (30) : الأمد الغاية. «فَإِنْ تَوَلَّوْا» (32) ، في هذا الموضع : فإن كفروا. «إِذْ قَالَتِ امْرَأَتُ عِمْرَانَ» (35) معناها : قالت : امرأة عمران. «مُحَرَّرًا» (35) أي عتيقا لله ، أعتقته وحرّته واحدا. «فَتَقَبَّلَهَا رَبُّهَا بِقَبُولٍ حَسَنٍ» (37) : أولاهها. «وَكَفَّلَهَا زَكَرِيَّا» (37) أي ضمّها ، «1» وفيها لغتان : كفله

يكفل وكفلها يكفل. «المِحْرَاب» (37) : سيّد المجالس ومقدّمها وأشرفها ، «2» وكذلك هو من المساجد. «3»
«أَنْتَ لَكَ هَذَا» «4» أي من أين لك هذا ... «5» «يُبَشِّرُكَ» (39) ، «يبشرك» «6» واحد. «بِكَلِمَةٍ مِنَ اللَّهِ»
(39) أي بكتاب من الله.

Okuma Parçası

(Ebû Ubeyde'nin) Şaz Yorumları

Ebû Ubeyde, filolojik izahlarında dilcilerle müfessirlerin genel tercihlerinin dışında bazı şaz yorumlar da benimsemiş ve bu yüzden gerek çağdaşları gerekse sonraki dönem müfessirlerinden ciddi eleştiriler almıştır.

Ebû Ubeyde'nin ilmî çevrelerce pek kabul görmeyen şaz görüş ve yorumlarından bazıları şunlardır:

1. "تتخذون منه سكرًا ورزقا حسنا" (Hurma ağaçlarının meyvelerinden ve üzümlerden hem içki, hem de güzel bir rızık edirsiniz) "âyetinde geçen "سكرًا" lafzını Ebû Ubeyde "yemek ve içecekten alınan tat" olarak açıklar. Müfessirlerin çoğunluğuna göre ise bundan maksat, sarhoşluk veren içecektir (hamr). Zira Mekke döneminde nazil olan bu âyet, içki hakkında ilk inen âyet olup hurma ve üzümde güzel rızık yanında sarhoşluk verici içecek de üretildiğine işaret ederek içkinin sarhoşluk verici özelliğine dikkati çekmiş ve bu şekilde insanları onun kullanımından sakındırmayı hedeflemişse de tamamen yasaklamamıştır. Zira içki kullanımı daha sonra Medine döneminde nazil olan âyetlerle kesin biçimde yasaklanmıştır.

2. "أمرنا مترفيها" (Biz bir memleketi helâk etmek istediğimizde, onun refah içinde yaşayan şımarık zenginlerine (itaati) emrederiz de onlar (itaat etmeyip) orada kötülük işlerler." Âyette geçen "أمر" fiiline Ebû Ubeyde, başına hemze eklenerek if'âl babına dönüştürülmüş "أمر" gibi okuyup "sayılarını artırdık" anlamı verir. Oysaki müfessirlerin çoğunluğuna göre buradaki emir, nehyin karşıtı olan emir olup cümlenin mefûlü/nesnesi hafz edilmiştir. Hafz olmasaydı cümle şöyle olacaktı: "Biz şımarık zenginlerine itaati emrederiz de onlar itaat etmeyip kötülük işlerler."

3. "سحر" kelimesinden geldiğini söyleyerek "akciğer organına sahip beşer (yani melek değil)" anlamı verir. Yine "إنما أنت من المسحرين" âyetinde geçen ve aynı kökten gelen مسحر kelimesini de "(akciğer sahibi) yiyecek ve içeceğe ihtiyaç duyan insan" şeklinde açıklar. Bu görüş her ne kadar genel kabule ters düşse de Taberî, bunun da yabana atılacak bir görüş olmadığını söyler.

4. "نفخ في الصور" âyetine, terkipte geçen صور lafzını صورة kelimesinin çoğulu gibi düşünerek "bedenlere ruhlar üfürüldü" anlamı verir. Oysaki dini literatürde sûr, müteşâbih kavramlardan olup, her ne kadar mahiyeti bilinmese de sözlük anlamı itibariyle tarihte borazan gibi kullanılan boynuz olduğunda dilciler ve müfessirlerin geneli hem fikirdir. Bazı müfessirlerin sert eleştirilerine hedef olan bu yorumunda Ebû Ubeyde tek kalmıştır.

5. "يضاعف له العذاب ضعفين" (Ey Peygamber'in hanımları! İçinizden kim apaçık bir çirkinlik yaparsa onun cezası iki kat verilir) "âyetinde geçen ضعفين kelimesini dilsel zorlamalarla üç kata yorar. Ona göre, apaçık çirkinlik yapan Peygamber hanımlarına verilecek ceza üç kattır. Taberî, böyle bir yorumu Ebû Amr ve öğrenci Ebû Ubeyde'den başkasının savunmadığını söyler. Oysaki ضعفين kelimesi يضاعف fiilinin mefûlü mutlaka olup sayı bildirir. Buna göre âyet, Peygamber hanımlarından çirkinlik yapanlara normal insanlara uygulanan cezanın "iki kat"ı ceza uygulanacağını ifade etmektedir.

6. "الكلالة" Ebû Ubeyde "kelâle" sözcüğüne de fakihlerin verdiği anlamdan farklı bir anlam verir. Fakihlere göre kelâle, "kişinin babası veya erkek çocuğundan varisi bulunmama

durumunu” ifade eder. Ebû Ubeyde ise bunu “baba, erkek çocuk veya erkek kardeş varisi bulunmama durumu” olarak izah eder ki bu yorum, başka hiçbir âlimden nakledilmemiştir.

Ebû Ubeyde'nin filolojik yorumlarındaki şaz görüşleri yansıtan bu örnekler, Mecazü'l-Kur'ân'ın hacmi göz önünde bulundurulduğunda az sayılır ve eserin dil ve tefsîr çalışmaları için ifade ettiği değerinden bir şey eksiltmez. Bununla beraber bu örnekler Ebû Ubeyde'nin Kur'ân lafızlarını izah ederken lügat bilgisine gereğinden fazla itimat edip, konuyla ilgili fakihlerin görüşlerine iltifat etmemesi sonucu bazen affedilemez ciddi hatalara düştüğünü gösterir. Bu yüzden bazı Kur'ân lafızlarını izah ederken otorite dilciler ve müfessirlerce meşhur ve makbul olan görüşlerin dışında şaz görüşler ileri sürmüştür.

Kaynak: Adem Yerinde, “Mecâzu'l-Kur'ân'ı Çerçevesinde Ebu Ubeyde'nin Tefsîrciliği”, *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, (2009) 19: 185-187.

Uygulama Çalışması

Başlangıç	استئناف
Zulm	جور
Yeni	رعى
Yeni doğmuş erkek deve yavrusu	الستقاب
Büyümeye devam etti	لم يزل يشبّ
Kınama amaçlı şiir söyleyen kimse	الراجز
Âdeti	دأبها
(Eğer istersen bir önceki ayette yer alan) «ق»'ye atıf yaparsın	عطفتها على «ق»
Eğer istersen bir önceki ayetten bağımsız düşünürsün	وإن شئت قطعتها
Eğer istersen “şiddetlenmek” kelimesiyle de düşünebilirsin	وإن شئت من الأد
Sınırsız	لا يحدونه
Bir öküz derisi dolusunca (Dönemin miktar belirtme tarzlarından birisidir)	ملء مسك ثور
Açık alana alıştırılmış	المعلمة بالسما
Çayırdan otlayan	مرعاة
Çoban	الراعية
Arınmış	مهذبة
Ona ihtimam gösterdi	أولاهها

Gözden Geçir

- Ma‘mer b. el-Musennâ’nın kısaca hayatı ve ilmî kişiliği hakkında bilgi veriniz.
- Ma‘mer b. el-Musennâ niçin eleştirilmiştir? Söyleyiniz.
- Ma‘mer b. el-Musennâ’nın tefsîrinin isminde yer alan “mecâz” kavramı hakkında bilgi veriniz.
- Ma‘mer b. el-Musennâ neden çölde yaşayan bedevilerden yararlanmak istemiştir? Bilgi veriniz.

Değerlendirme Soruları

1. Ma‘mer b. el-Musennâ hangi dil okuluna mensuptur?

- A. Kûfe
- B. Medîne
- C. Basra
- D. Horasan
- E. San'a

2. “Mecâzu'l-Kur'ân” hangi tür tefsîr tarzında kaleme alınmış bir eserdir?

- A. Fıkhî tefsîr
- B. Tasavvufî tefsîr
- C. Rivâyet tefsîri
- D. Felsefî tefsîr
- E. Dilbilim ağırlıklı tefsîr

3. Ma‘mer b. el-Musennâ’ın tefsîri ile Mutezilî tefsîr tarzı arasındaki benzerlik nedir?

- A. Büyük günah işleyenlerle ilgili yorumlar
- B. Emr-i bi'l-maruf nehy-i ani'lmünker konusundaki aşırılık
- C. Bu tefsîrin el yazmalarının elimizde oluşu
- D. Müteşabih ayetlerin tevil edilmesi
- E. El-Menzile beyne'l-menzileteyn kavramının desteklenmesi

4. Ma‘mer b. el-Musennâ’nın eserleri onun hangi mezhebe aidiyetini doğrulamaktadır?

- A. Vahhabîlik
- B. Hambelîlik
- C. Hâricîlik
- D. Eş‘arîlik
- E. Hiçbiri

5. Aşağıdakilerden hangisi metinde farklı anlatılmıştır?

تكون هي سائمة ، والسائمة : الراعية ، وربها يسميها. «الأنعام» (14) : جماعة النعم. «والحزب» (14) : الزرع. «متاع الحياة الدنيا» (14) : يتعهم ، أي يقيمهم. «المآب» (14) المرجع ، من آب يؤب. «مطهرة» (15) : مهذبة من كل عيب. [«والقانتين»] (17) : القانت المطيع. «شهد الله» (18) : قضى الله. «4» «أنه لا إله إلا هو والملائكة» (18) : شهد على ذلك. «بالقسط» (18) : مصدر القسط وهو العادل والقاسط : الجائر. «الذين أوثوا الكتاب» (19) : الأمم الذين أتهم الكتب والأنبياء. «والأميين» (20) : الذين لم يأتهم الأنبياء بالكتب والنبي الأمي : الذي لا يكتب

- A. الأنعام kelimesi النعم kelimesinin çoğuludur.
- B. القسط adil, القاسط zalim demektir.
- C. مطهرة her türlü kusurdan uzak olmak demektir.
- D. Ümmi peygamber, okuma yazma bilmeyen peygamber anlamına gelmektedir.
- E. المآب kelimesi, آب مؤب ve muzari kökünden gelmektedir.